Vincenc Rajšp

KONFESIONALNOST IN NACIONALNOST

Trauner, Karl-Reinhart. 2017. *Konfessionalität und Nationalität. Die evangelische Pfarrgemeinde Marburg/Maribor im 19. und 20. Jahrhundert*. Dunaj: Böhlau Verlag, 544 strani.

Knjiga je razdeljena na osem poglavij. Od teh je pet posvečeno času od ustanovitve župnije do konca druge svetovne vojne, dve času po drugi svetovni vojni, eno času Jugoslavije in drugo času po ustanovitvi samostojne države Slovenije leta 1991; zadnje, osmo poglavje kot rezime povzema prejšnja poglavja. Dodan je seznam tabel v tekstih, seznam ilustracij, statistično gradivo – statistične tabele, karta župnije do leta 1918 ter konkordanca krajevnih imen. Sledi seznam okrajšav, temu pa seznam virov in literature: arhivi in biblioteke, matrike in poročila ter kronološko-demografski dokumenti, seznam periodike, leksikoni in pregledni prikazi, ki štejejo 54 enot, ter obsežen seznam literature, ki šteje 1332 enot. Na koncu sta imensko in krajevno kazalo.

V prvem stavku rezimeja avtor pojasni, da ne gre prvenstveno za zgodovino Evangeličanske župnije v Mariboru, temveč so v centru raziskave razvojne smeri protestantizma v 19. in 20. stoletju, predstavljene na primeru zgodovine *evangelischen Pfarrgemeinde in Marburg (evangeličanske cerkvene občine Maribor)*. Ta širši koncept prikaza 150-letne, v marsičem turbulentne zgodovine župnije (1862–2012), polne družbenih in političnih konfliktov, je osredotočen na prikaz razvoja župnije pod vplivom vodilnih družbenih teorij 19. in 20. stoletja ter zgodovinskih

konstruktov, ki so se vedno znova nanašali na področje/razmerje konfesionalnosti in nacionalnosti. V prvi vrsti gre za odnos med nemško nacionalnostjo in nemškim protestantizmom, medtem ko nemška katoliška in nacionalno-slovenska katoliška stran ter njuna razmerja niso deležni globlje primerjalne analize v nacionalno-konfesionalnih nasprotjih in bojih, slovenski protestantizem pa v tem okolju in obdobju tako ali tako ni igral nobene vloge.¹ Kot indirektno odločujoče pomemben faktor vidi še v umeščanju Spodnje Štajerske in Maribora v različne prostorske koncepte, ki so bili povezani z ideološkimi osnovnimi odločitvami v skladu z vodilnimi teorijami.

Po avtorjevem naziranju ima mariborska evangeličanska župnija s svojo obrobno geografsko lego in zgodovino sicer specialen profil, vendar primerjava z drugimi evangeličanskimi občinami kaže, da obstajajo podobni razvojni mehanizmi, čeprav z drugačnim formiranjem. Kot izhodišča, ki naj bi dopuščala osnovne ugotovitve v številnih nemško-slovanskih mejnih prostorih, navaja binacionalnost, bikonfesionalnost in vpliv prometne lege z železniškimi križišči. Kot možne primerjave navaja Evangeličansko cerkev v Trstu/Gorici, Teschenu (Cieszyn, Těšín), na Sedmograškem ter v Bukovini in Bački, ki jih vse prišteva med cerkve v diaspori. Prepričan je, da je mogoče iz mikroštudije o evangeličanski župniji v Mariboru potegniti eksemplarične ugotovitve, ki se nanašajo na kompleksne odnose med konfesionalnostjo in nacionalnostjo.

Kot je razvidno že iz te predstavitev namena študije, je v knjigi obravnavano področje, ki daleč presega zgodovino samega območja

- 1 Ob knjigi in mimo nje ne gre prezreti, da so bili protestanti/evangeličani vseskozi izrazita manjšina tudi med –kakorkoli že opredeljenim – nemškim prebivalstvom na sedanjem slovenskem ozemlju v 19. in 20. stoletju in tako tudi na južnem Štajerskem ter v Mariboru. Velika večina je bila katoliška. Po avstrijskem ljudskem štetju leta 1910 naj bi bilo v Mariboru in širši okolici 32.500 nemško opredeljenih prebivalcev (po občevalnem jeziku), mariborska evangeličanska cerkvena občina naj bi na svojem takratnem vrhuncu štela 2.280 članov; po jugoslovanskem ljudskem štetju 1931 je bilo v Mariboru z okolico okrog 5.500 nemško opredeljenih, na celotnem južnem Štajerskem 12.410, mariborska evangeličanska občina pa naj bi štela okrog 1.100 članov. (Po podatkih v knjigi Arnolda Suppana *Deutsche Geschichte in Osten Europas: Zwischen Adria und Karawanken* (Berlin: Siedler, 1998), 298, 364 in podatkih v tem prispevku.

Evangelikianske cerkvene obine Maribor (in Celja z drugo protestantsko župnijo na Spodnjem Štajerskem). Źe na samem začetku pa je potrebno omeniti, da bi bilo potrebno diferencirati odnos med konfesijo in nacionalnostjo Źe na slovenskem govornem podroaju, vsaj glede primerjave s Trstom in z Gorico, kjer v asu Monarhije pri protestantih nikdar ni prihajalo do nacionalnih nasprotij kot na Štajerskem, in da tamkajšnji predikanti nikdar niso delovali nemško-nacionalistično, kot se je to dogajalo na Spodnjem Štajerskem. Nenazadnje je bil protestant, član evangelikianske skupnosti v Gorici, pomemben slovenski politik Karel Lavrič, kar bi bilo v Mariboru, Celju ali na Ptuju domala nemogoče.²

Glede nacionalnega karakterja mariborske evangelikianske župnije Źeli Trauner ovreči preprianje medvojnega mariborskega župnika Johanna Barona, da je bila župnija 100-odstotno nemška, kar po njegovem »*interessanterweise*«³ tudi še dalje prevladuje v javni in znanstveni diskusiji. Vendar na osnovi knjige nikakor ne dobimo vtisa, da bi bil kakšen kotiček Evangelikianske cerkve v Mariboru do leta 1945 rezerviran za protestante slovenskega jezika.

Po 150 letih (2012) od ustanovitve evangelikianske župnije se ponovno sprašuje o njeni identiteti, kar zadeva vezanost župnije na določeno nacionalnost ter pozicioniranje napram Katoliški cerkvi. Med drugim vidi pomemben moment pri pozicioniranju v tem, da je Slovenija doŹive-la preorientacijo in se po osamosvojitvi zopet prišteva k Srednji Evropi. S tem naj bi se za zgodovino župnije sklenil krog poti iz asa ustanovitve v takratni Štajerski, ki naj bi bila samoumevno v Srednji Evropi. Prav tako je prepričan, da v tem prostoru danes ne obstaja več nekdanja programatična povezava med konfesionalnostjo in nacionalnostjo, ker enostavno ni omembe vredne skupine evangelikiancev nemške narodnosti. Vendar kljub temu poudari slovenski nacionalni pomen protestantizma Źe zaradi jezika in pomena PrimoŹa Trubarja.

Za as po letu 1945 poudari, da je osamosvojitve Slovenije pomenila za evangelikiance pomenila konec obdobja stisk [*Durststrecke*], potem ko je bila mariborska župnija kot nemška na osnovi povezave konfesionalnost – nacionalnost razbita. Zaradi izгона nemške manjšine se

2 O tem pišem v reviji *Stati inu obstatu* 28/2018.

je narodnostna sestava župnije bistveno spremenila. Model povezave med nemško nacionalnostjo in protestantizmom, ki ga je izdelal župnik Johann Baron v medvojnem času – podobno kot župnik Mahnert na prelomu stoletja z gibanjem Proč od Rima (*Los-von-Rom-Bewegung*) –, je sicer dinamiziral povezavo med konfesionalnostjo in nacionalnostjo, vendar je veljal le za tisti čas. Uresničeval ga je na osnovi ideje nemškega manjšinskega poslanstva (*»volksdeutsche Sendung«*) ter v tem smislu sodeloval v Kulturbundu (*Schwäbisch-Deutscher Kulturbund*). V tem samorazumevanju je bila župnija pojmovana kot »100-odstotno nemška«. Temu avtor oporeka na osnovi rezultatov štetja iz leta 1931, kjer je navedeno več protestantov, kot jih je bilo v mariborski evangeličanski občini. Kot posledico tega, da so župnijo pojmovali kot popolnoma nemško, razlaga dejstvo, da je lahko tako gladko tekkel prehod Kulturbunda k nacionalsocializmu, prav tako kot v letih 1914 do 1945 prehod od nemškega *»Sonderbewusstsein«* h kolaboraciji z nacionalsocializmom. Vendar po avtorjevem prepričanju po zasedbi Spodnje Štajerske ni prišlo do pričakovane integracije, temveč do preloma med nacionalsocialističnim vodstvom in Evangeličansko cerkvijo. Žal si avtor ne postavlja vprašanja, koliko protestantov je aktivno sodelovalo z okupacijskimi oblastmi in koliko Slovencev je to prizadelo.

Približevanje nemškemu nacionalsocializmu naj bi bila reakcija nemške manjšine na manjšinsko politiko Jugoslavije med obema vojnama, ki naj bi jo določal južnoslovansko usmerjen panslavizem. Po »izsiljenem odhodu« župnika Mahnerta leta 1919 (dejansko je župnik pobegnil čez mejo pred obravnavo na sodišču, zaradi pogrebne pridige decembra 1918) so se zadeve konsolidirale šele po letu 1930, gibanje Proč od Rima se je po vojni nadaljevalo, čeprav se je župnik Baron pri pridigah vzdržal političnih namigovanj. Zdaj se je skupnost dokončno imela za zunanjo predstražo na jugu nemškega kulturnega prostora. (str. 416) Nadaljuje s široko razlago gibanja Proč od Rima. Slednje je bilo nedvomno pomembno za Nemce, saj jih je peljalo iz Katoliške cerkve v protestantizem, nima pa nobenega posebnega pomena za Slovence. Župnik Mahnert je napravil iz mariborske župnije eno vodilnih župnij tega gibanja in je k *Los von Rom* pripel še izrek *Hin zum Evangelium* – K evangeliju. Koliko

evangeljske ljubezni za Nenemce (Slovence) je bilo pri gibanju, je seveda drugo vprašanje. Tudi avtor prizna hudo politizacijo evangeličanov, ki jo je izražal rek *Deutsch sein heißt lutherisch sein*, biti Nemec pomeni biti luteran, kot piše Mahnert v romanu *Hungerglocke* na str. 79. (str. 417).

Po avtorjevem prepričanju je gibanje Proč od Rima pripomoglo, da je bila župnija vzeta resno tako s političnega vidika kakor tudi z vidika konfesionalne konfrontacije z Rimskokatoliško cerkvijo. Avtor sicer omenja, da bi bilo potrebno pregledati arhiv Lavantinske škofije, pri čemer je omenil jezikovno bariero. Vendar je to odveč, ker je tam ohranjeno gradivo v glavnem v nemščini. Škof Mihael Napotnik je bil namreč poročevalec na škofovski konferenci na Dunaju, zato se v arhivu nahajajo tudi poročila drugih škofov o gibanju Proč od Rima, nič posebnega pa ni najti o samem gibanju v škofiji.

V kontekstu konfesionalnost – nacionalizem vidi v prvi dobi po ustanovitvi župnije leta 1862 liberalno konfrontacijo in ne nacionalne. Poudarja, da sta se Maribor in Spodja Štajerska takrat nedvomno pojmovala kot Štajerska in Srednja Evropa. Prvo gotovo drži, za drugo pa človek ne ve, kakšen pomen je imela takrat zavest pripadnosti Srednji Evropi. To je mogoče razumeti z drugega vidika, ko piše, da fara takrat ni bila domač mariborski fenomen, temveč so njeni člani prišli iz širše Štajerske ali so se priselili v procesu industrializacije iz Nemčije in drugod. Tu so bili sprejeti tako, kot so se tudi sami počutili, kot tujek [*Fremdkörper*] na Spodnjem Štajerskem s pretežno slovenskim in pretežno popolnoma katoliškim prebivalstvom (tudi nemškim). Vendar so se evangeličani zelo hitro integrirali v večinsko rimskokatoliški (nemški) Maribor. Tam so jim pripisovali določeno naprednost in kulturno voljo do kreativnosti. V župnijskih gremijih so bili zastopani tovarnarji, arhitekti, upravitelji posestev, direktorji bank in umetniki, ki so bili pretežno na strani liberalizma kot vodilne teorije [*Leittheorie*] časa.

Tu bi kazalo pripomniti, da je bil to še čas neke vrste tolerance, saj je tudi Anton Martin Slomšek slovenske reformatorje sprejemal kot pomemben sestavni del slovenske kulture. Po njegovi smrti pa so se razmere obrnile, saj je liberalno-nemška stran kot kulturno pojmovala le sebe in kot pravo kulturo le nemško kulturo, kot je to leta 1861

zapisal Wilhelm Sillem v delu *Primus Truber der Reformator Krains*. Nenazadnje pa je liberalna era zakoličila ustavno dobo s političnim volilnim sistemom, ki je omogočil tudi konfesionalizmu in nacionalizmu preiti na nove bojne pozicije.

Posamezna poglavja v knjigi

Prvo poglavje je uvod v knjigo, ki obravnava *metodološke premisleke in namen, periodizacijo ter razčlenitev in ključne pojme: nacionalnost, konfesionalnost, Spodnja Štajerska ter jugovzhodna Srednja Evropa*. Sprašuje se o umestitvi zgodovinske regije Štajerska/Steiermark v prostorsko delitev Evrope. Sklicuje se na definicijo Petra Jordana, da se vsaka prostorska delitev in vsak dokaz prostorske identitete sicer lahko naslanja na empirično dobljena dejstva, vendar je v bistvu socialni in kulturni konstrukt. Ti miselni vzorci pa so bili, kot zelo razločno kaže zgodovina Evangeličanske župnije Maribor, v okviru nemškega protestantizma na Slovenskem tudi program. V okviru takih teorij je tudi koncept iz leta 1925, ki je Vzhodno Srednjo Evropo videl tam, kjer so obstajale nemške manjšine, zaradi česar je spadala vanjo tudi Štajerska. To pa se je obrnilo delno že po prvi in domala dokončno po drugi svetovni vojni, ko tukaj ni bilo več nemške manjšine in je jugoslovanski del Štajerske pripadel na Balkan usmerjeni Jugoslaviji. Po letu 1991 pa nekdanja Spodnja Štajerska nedvomno ponovno spada v Srednjo Evropo, tako kot Avstrija in Češka; vendar spada ta, skupaj z mestom Maribor, v srednjeevropsko obrobje, obrobja pa naj bi imela posebne značilnosti. Tako kot značilno za Spodnjo Štajersko navaja, da se je po eni strani zaradi mejnega karakterja krepil nacionalizem, vendar je vsaj do leta 1914 prevladovalo skupno, kljub zaostrenim nacionalnim razdiralnim konfliktom. Šele prva svetovna vojna in nadaljnji nacionalizem sta ukinila to neizrečeno skupno podlago. Vsa ta delovanja so izoblikovala konfliktne linije in prelome tudi v zgodovini mariborske evangeličanske župnije.

V *drugem poglavju* opisuje *nastanek župnije (farne skupnosti) v Mariboru* pod predznakom liberalizma (»liberalizem kot predpostavka

ustanovitve župnije«). Izdajo protestantskega patenta leta 1861 pripisuje dosežku liberalne ere, ki se je začela z letom 1859. Kot poudari, je patent pomenil zakonsko osnovo za enakopravnost evangeličanske Cerkve ter zlom kultnega monopola Rimskokatoliške cerkve. Družbeni okvir, v katerem se je protestantizem lahko integriral, pa so bila industrijska mesta v vzponu, med katera šteje tudi Maribor. Protestantizem se na Štajerskem ni etabliral takoj po izidu tolerančnega patenta leta 1781, temveč šele z ustanovitvijo seniorata leta 1847; samostojna župnija v Gradcu je bila ustanovljena leta 1856, obsegala pa je tudi Maribor. Kot odločilni dinamizarajoči faktor označuje industrijo. Politični liberalizem je ustvaril pravne okvirne pogoje za emancipacijo evangeličanske Cerkve, gospodarski liberalizem pa je dosegel s socialnimi posledicami indirektno okrepitev cerkvenih struktur, kar je veljalo tudi za ustanovitev župnij v Mariboru in na Ptuju. V avstrijskem kontekstu je pomenil liberalizem za evangeličanske cerkve »osvoboditev iz primeža rimskokatoliško orientirane države in emancipacijo naproti Rimskokatoliški cerkvi«. Nastanek novih župnij, v zakonskih okvirih 100 družin ali 500 oseb, je finančno omogočalo društvo Gustav Adolf (*Gustav-Adolf-Verein*), ustanovljeno leta 1832, s sedežem v Leipzigu; v Avstriji je bilo dovoljeno leta 1859.

Maribor avtor šteje med tista mesta, ki so bila »od nekdaj jasno liberalno obarvana«. Politična liberalna doba je trajala do leta 1879, naslednjih 15 let so vladali konservativni federalisti, ki so se običajno naslanjali na slovanske koalicije, kar je bilo gojišče za nacionalna gibanja. Vendar je gospodarski liberalizem v zahodni polovici države še naprej vplival na družbeno življenje. Predvsem delavske migracije in preselitvena gibanja so spreminjala družbene sisteme in pripomogla h kulturnemu transferju. Naraščanje števila protestantov je tudi v Mariboru pogojevala industrializacija s potrebami po novih delavcih. Maribor in Ptuj sta bili največji nemški naselbini na slovenskem jezikovnem področju, na katerem je bilo še več nemških otokov. Število Nemcev ugotavlja po takratnih štetjih prebivalstva, pri čemer »občevalni jezik« enači z narodnostjo, ne le v mestih, temveč tudi trgih, kot so Sv. Lenart v Slovenskih goricah, Ljutomer, Slovenska Bistrica itd. Z družbeno vlogo mest na Spodnjem Štajerskem se je v zadnjih desetletjih Monarhije nemški vpliv širil pre-

ko mestnih meja. Pretežno nemška mesta Maribor, Celje in Ptuj so bila mesta z lastnim statutom, vendar pri njih ni šlo le za mestno samoupravo, kjer je bila poslovni jezik nemščina, temveč so bili v njih tudi sedeži političnih organov prve instance, kjer je kljub določilom ustave o enakopravnosti v uradovanju prav tako prevladovala nemščina, s čimer je delovanje nemške uprave segalo daleč čez meje mestne samouprave. S primerom mariborskega vikarja Huberta Tafernerja, ki je odrasel na Ptuj, ponazori, da so Nemci na Slovence (*Windischen*) gledali z omalovaževanjem, kot na ljudstvo kmetov in služinčadi.

Nasprotja med Slovenci in Nemci naj bi se intenzivirala po letu 1870, po ustanovitvi nemškega Rajha, kar je mobilizirajoče vplivalo na Nemce na Spodnjem Štajerskem. Nacionalni konflikt razlaga še s socialnim konfliktom podeželje – mesto, ki ga je še povečevalo naraščanje nemškega prebivalstva v mestih do konca prve svetovne vojne. Na slovenski strani naj bi k nacionalnim nasprotjem prispeval prenos škofijskega sedeža iz Šent Andraža v Maribor, kar je pripomoglo, da je katoliška duhovščina postala »pomemben nosilec slovenskega nacionalnega gibanja«. Glede konfesionalnega odnosa v času ustanovitve evangeličanske župnije v Mariboru pa ugotavlja, da v nasprotju s Šlezijo, kjer so se klerikalni časopisi spopadali tudi s protestantizmom, »v tej smeri pri slovensko nacionalnih klerikalcih v času ustanovitve župnije tega ni zaslediti«.

Znotrajnarodna nasprotja v zvezi s protestantizmom pri Slovencih ponazori z Ivanom Cankarjem, da je »povezanost med klerom in politiko dokaz nadaljevanja dela protireformacije«. Za ponazoritev zaostritve odnosov med nacionalnostima pa uporabi jezikovni spor, povezan z gimnazijo v Celju, ki so ga »slovenskemu nacionalizmu blizu stoječa Rimskokatoliška cerkev in nemški nacionalci propagandistično uporabljali za politični pritisk«. Nerešeno šolsko vprašanje naj bi povzročilo masivne aktivnosti nemškonacionalnega Schulvereina (*Deutscher Schulverein*), ki je ustanavljal nemške šole in vrtce na Spodnjem Štajerskem. Delo nemškega *Schulvereina* in društva *Südmark* na nemški strani ter delovanje *Ciril-Methodove družbe* na slovenski naj bi bila po letu 1890 nosilca narodnostnega boja [*Volkskampf*].

Nadaljuje z ustanovitvijo župnije v Mariboru, katere začetki segajo na Ptuj, kjer je bil leta 1856 prvi protestantski pogreb, leta 1857 pa so dobili svoj del pokopališča, ki je že leta 1860 postalo premajhno zaradi velikega deleža vojakov. V Mariboru je bila leta 1856 ustanovljena podružnica župnije v Gradcu. Iniciator župnije je bil klobučar Heinrich Jalas, ki je prišel iz Mecklenburga. Oficialna ustanovitev samostojne evangeličanske župnije je bila izvedena julija 1862. Ustanovljena je bila kot dvojna župnija Maribor-Ptuj (Marburg-Pettau). V letih 1868–69 je bila zgrajena cerkev. Zajemala je približno mariborsko okrožje, razmejitev z graško župnijo ni bila jasna. Večina protestantov je bivala v Mariboru, krepil jo je prihod nemškega delavstva, člani so bili nemške nacionalnosti. Do nasprotij s katoliško stranjo je največkrat prihajalo ob vprašanju pogrebov ter glede vzgoje otrok.

Protestantizem avtor predstavlja kot konfesijo meščanske moderne, pripisuje mu verskosociološko naprednost v kulturi, kar naj bi se kazalo v boju med nemško državo in Katoliško cerkvijo kot *Kulturkampf*. V Avstriji so bili predvsem na Dunaju v drugi polovici 19. stoletja protestanti močno zastopani na univerzi v proforskem zboru. V zvezi s pojmom »moderen« navaja za Maribor gradbenika modernega Maribora Friedricha Friedriggerja (1852–1922), ki je v Maribor prišel leta 1905 iz mesta Sighișoara (Schäßburg, Segesvár) na Sedmograškem. Drugi je Hermann Goethe (1837–1911), ustanovitelj Deželne sadjarske in vinarške šole v Mariboru, ki je prišel iz Naumburga ob Saali. Tretji omenjeni je Otmar Reiser (1861–1936), rojen v Pekrah, ki je bil 30 let vodja zoološkega oddelka (danes) Zemaljskega muzeja Bosne in Hercegovine.

Glede teološkega programa protestantov močno poudarja nagnjenost k liberalizmu ter liberalni teologiji; k tej teološki smeri prišteva tudi župnika Ludvika Mahnerta. Tipični zastopniki družbenega liberalizma so bili tudi številni evangeličani, ki so prišli v Maribor.

Liberalni duh se je izražal v visokem cenjenju odprte, moderne družbe. Pritegnitev moderne v tradicionalne forme krščanske miselne dediščine v smislu liberalne teologije je imelo za posledico, da je evangeličanska cerkev razvila integrativno delovanje daleč preko cerkvenih meja. Se je pa ustvarjala distanca do Katoliške cerkve. Odpor liberal-

nih krogov do antiklerikalizma pa bi naj krepil proslovensko orientacijo Rimskokatoliške cerkve.

Tesno povezavo tukajšnjih Nemcev s protestantizmom v Nemčiji [*reichsdeutscher Protestantismus*] razlaga s tem, da so mnogi protestantje sami prišli iz Nemčije in ker brez organizacij v Rajhu, predvsem društva Gustav Adolf, vzpostavitev župnijske infrastrukture ne bi bila mogoča. Kot mejnika za zaostritev med mariborskimi protestanti in slovenskimi katoličani postavlja gradnjo slovenskega narodnega doma leta 1898 in frančiškanske cerkve kot slovenske v letih 1892–1900.

Tretje poglavje je posvečeno *nacionalizmu in gibanju Proč od Rima – Los-von-Rom-Bewegung*. V treh podpoglavjih razlaga nacionalna ozadja in obrise gibanja, organizacijski razvoj in konsekvence.

Nacionalizem naj bi prevladal tako pri nemški manjšini kot slovenski večini na Spodnjem Štajerskem. Cilj tega nacionalizma naj bi bila vzpostavitev nacionalnih držav. V Habsburški monarhiji, državi, v kateri je bivalo veliko narodov [*Vielvölkerstaat*], je to vodilo k masivnemu narodnostnem konfliktu. Potem ko avtor predstavi različne sodobne teorije nacionalizmov, predvsem angleško pisocih avtorjev, poglavje zaključuje z ugotovitvijo strokovnjaka za državno in mednarodno pravo Edmunda Bernatzika leta 1911, da je avstrijsko narodnostno pravo [*Nationalitätenrecht*] stopilo v nov stadij, ko ni šlo več za jezikovno enakopravnost, temveč za to, da posameznim narodnostim vladajo le uradniki, sodniki in državni organi lastne narodnosti.

Drugo obdobje zgodovine evangeličanske župnije v Mariboru je bilo skladno s tem pod vplivom spoprijema z družbenopolitično vodilno teorijo nacionalizma, in sicer tako slovenskega kot tistega nemške nacionalnosti. Začelo se je z gibanjem Proč od Rima in končalo z razpadom Monarhije. V Mariboru je število prestopov iz Katoliške cerkve v Evangeličansko naraslo od 6 leta 1898 na 109 leta 1899. V naslednjih letih, ko je bil župnik Ludwig Mahnert, je župnija Maribor postala ne le ena tipičnih, temveč ena vodilnih *Los von Rom* župnij. (Str. 106)

Pri gibanju Proč od Rima je šlo za prestopne iz Katoliške v Evangeličansko cerkev. V Cislajtanijski skupni številni prestopov sicer ni bilo veliko, okrog enega odstotka, tudi realnopolitični vpliv je bil zane-

marljiv, nezanemarljiv pa je bil politični učinek gibanja, ker je »potegnil Evangeličansko cerkev Avstrije v nižine strankarske politike in k temu še v zvezo s poudarjeno habsburško kritično vsenemško stranko Schönererja«. (Str. 106)

V slovenskem prostoru prve prestopa iz Rimskokatoliške cerkve v Evangeličansko cerkev najde že pred uradnim gibanjem Proč od Rima. Med prvimi je bil trgovec Josef Schober, pristaš Schönererja, ki je iz Rimskokatoliške cerkve izstopil leta 1896, 1897 pa je bil med pobudniki ustanovitve evangeličanske skupnosti v Radljah (Mahrenberg). V Mariboru se je gibanje Proč od Rima pričelo 1. aprila 1899, ko se je, na Bismarckov rojstni dan, za prestop odločilo 14 moških. Ludwig Mahnert, ki je bil leta 1900 vikar v Radljah, je postal leta 1903 župnik v Mariboru. V župniji je očitno prišlo do napetosti, zaradi česar je odstopil dotedanji župnik Josef Goschenhofer, na njegovo mesto pa je bil izvoljen Ludwig Mahnert. Pri potrditvi Mahnerta je močno vlogo igral nacionalni in antiklerikalni, s tem pa tudi protislovenski moment. Leta 1912 je Mahnert objavil roman *Die Hungerglocke*, v katerem je bila glavna tema »proč od Rima« – *Los von Rom*. Na shodu 30. julija 1910 je pridigal proti klerikalizmu in poudaril, da »v nemških deželah ne bo vladal jezuitski duh, temveč germanski«; za takšno so imeli tudi Spodnjo Štajersko. V ekskurzu avtor predstavi še idejo o gibanju Proč od Rima pri Slovencih. Ugotavlja, da ni bila uspešna, čeprav naj bi se k njej nagibal Ivan Tavčar, ki naj bi leta 1905 izjavil (citirano po *Deutsch-evangelische Korrespondenz* 29. 8. 1905): »*Los von Rom* je odslej geslo resnično slovenske stranke.« V nadaljevanju je predstavljen še protestantski pridigar Anton Chráska, ki glede »proč od Rima« ni imel uspeha, čeprav je odlično govoril slovensko [in prevedel *Biblijo* v sodoben slovenski jezik], ker da so bili Slovenci mnenja, da je reformacija prinesla korist le Nemcem, čeprav ji dolgujejo nastanek svoje literature.

Leta 1905 so prestopi v Mariboru znašali 84 % vseh prestopov v Cislajtanijski, v naslednjih letih pa okrog 10 %. Župnija se je številčno povečala s 350 članov v začetku gibanja na 2.280 članov leta 1914. Fara je nove člane pridobivala v veliki meri iz delavskih vrst, predvsem mlajših delavcev in nameščencev, ki so prihajali v Maribor.

Mahnert je poleg bogoslužja organiziral tudi kulturno ponudbo, koncerte v cerkvi, pasijonske pobožnosti, verski pouk, predvsem pa konfirmacijo, kar vse je bilo pomembno sredstvo za evangeličansko-cerkveno socializacijo. Skrbel je, da so podpirali misijonarja na Zlati obali v Afriki, misijonarje pa je tudi vabil, da so predavali o svojem delu. Za izobraževanje je vzpostavil tudi knjižnico, ki je služila cerkvenim in kulturno-nacionalnim interesom. Organiziral je slovesnosti ob prestopih, kjer so prepevali pesem, ki jo je napisal Mahnert sam, *Luther geht durch die Lande*. Po letu 1905 so člani gibanja »Proč od Rima« v župniji izgubili na vplivu, s čimer je prenehal boj med »mladoprotestanti« in »staprotestanti«, ki je pred tem očitno obstajal.

Leta 1911 je Mahnert nastopil na generalni skupščini Evangeličanske zveze (*Evangelischer Bund*) v Dortmundu s predavanjem »Nemško-evangeličanska straža v Avstriji« (*Deutsch-evangelische Wacht in Österreich*). Razmere na Spodnjem Štajerskem je primerjal z vojnimi razmerami. »Vojna je,« je govoril, »mi smo prednja straža v tej vojni. Prednja straža obojega, nemštva in evangelija. Nemško-evangeličanska straža v Avstriji je vojna služba, je služba prednje straže [...]. Naloga nemškega protestantizma v Avstriji je trojna: kulturna, nacionalna in versko-nravna.« Mahnert je bil pristaš moderne novoprotestantske teologije. Svoje nazore je izrazil v romanu *Hungerglocke*, za katerega avtor zatrjuje, da v njem ni odločilen nacionalni, temveč religiozni moment, ker Oswald pravi: »[N]eko vero človek mora imeti, sicer postane žival.« Da pa ni šlo le za vero, kaže Oswaldova izjava, ko se približuje protestantski cerkvi: »vsaj ena nemška cerkev«. Od Katoliške cerkve naj bi ga odvrčala »proti nemštvu usmerjena tendenca mlade duhovščine«.

S tipom konvertita, ki ga predstavlja Franz Oswald v *Hungerglocke*, se je Mahnert oddaljil od prvotnega gibanja »Proč od Rima«. Evangelizacija je zdaj dobila nacionalno politično ozadje. Če je prvotno gibanje »Proč od Rima« instrumentaliziralo religijo oziroma konfesijo, je zdaj evangelijsko gibanje instrumentaliziralo nacionalno stališče.

Glede vprašanja inkluzije-ekskluzije je avtor mnenja, da je šlo župniji v prvi vrsti za inkluzijo, programi ekskluzije pa se najdejo samo v frontni poziciji nasproti Rimskokatoliški cerkvi in v konfrontaciji z zastopniki

slovenske nacionalnosti. Ker pa so izhajali iz konstrukta čisto nemške župnije, v programatičnem oziru Slovenci niso predstavljali nikakršne konkurence. Priznava sicer, da so številni »Nemci« po poreklu slovenske nacionalnosti, ki so klonili germanizacijskemu pritisku 19. stoletja. V nasprotju z realno situacijo pa so župnijski nosilci odločanja vztrajali pri konstruktu čisto nemške župnije in protestantizem se je (kljub »mnogim nenemškim sestavinam«) predvsem na pridigarških postajah prikazoval kot »nemška religija«, z vsemi implikacijami, od kulturnega protestantizma do simpatij do vsenemškega schönerejanstva. V Radljah (Mahrenberg) so na primer Schönererja proglasili za častnega meščana. Za leta 1905 novozgrajeno cerkev v Radljah je Mahnert pričakoval, da »bo skromna luteranska cerkvena skala, na kateri se bodo razbili slovenski (*windische*) valovi«.

Podrobneje predstavi tudi nastanek in delovanje evangeličanske skupnosti v Šentilju, ki je bila podružnica mariborske evangeličanske župnije. Njen nastanek je povezan z aktivnostjo društva *Südmark*. Ustanovljeno je bilo leta 1889 v Gradcu, pojmovalo pa se je kot nemška zaščitna, interesna in samopomočna organizacija za gospodarsko in kulturno področje. Med drugim si je zadala nalogo nemške poselitve med Šentiljem in Mariborom, ki bi predstavljala nemški most med Mariborom in nemškim sklenjenim naselitvenim področjem. Nakupila je 964 hektarjev zemlje in v letih 1907–1914 naselila 64 protestantskih družin s 368 člani iz Nemčije in Češkega rudogorja. Kot vodja je deloval vodilni član mariborske evangeličanske župnije Karl Fraiß. Prvo evangeličansko bogoslužje v Šentilju je bilo leta 1907.

Na koncu poglavja avtor predstavi še pomembnejše osebnosti, ki so prestopile v Evangeličansko cerkev. Pri prestopih je igral določeno vlogo tudi oficir pisatelj Hans Bartsch, ki se je v svojih romanih opredeljeval za protestante, bil prijatelj župnika Mahnerta in je avtor proti Slovencem naperjenega romana *Das deutsche Leid. Ein Landschafts-Roman* (1912; *Nemško trpljenje. Podeželski roman*), česar pa Trauner žal ne omeni.

V *četrtem poglavju (Politična transformacija)* opisuje obdobje, ki ga imenuje tretjo fazo zgodovine evangeličanske župnije Maribor. Začenja se z zlomom Habsburške monarhije ter zajema dvajseta leta 20. stole-

tja v novi državi Jugoslaviji. Za širšo politično situacijo zapiše, da so nove nacionalne države navzven sicer prevzele zahodnoevropski model nacionalne države, vendar pa niso bile ne pripravljene ne zmožne dojeti pisane palete nacionalnih manjšin kot dela nove državne nacije. Zahodnoevropski nacionalni državni model (*Nationalstaatsmodel*) je nacija razumel – drugače kot vzhodnoevropski – kot politično in ne kot etnično kategorijo. To izhodišče mu služi kot osnova za ocenjevanje položaja Nemcev v Jugoslaviji. Kot vodilno družbenopolitično teorijo imenuje panslavizem južnih Slovanov.

V tem poglavju Trauner opisuje nacionalne razmere na Spodnjem Štajerskem na začetku prve svetovne in razpad Monarhije. Piše, da so nacionalna nasprotja iz časa po letu 1890 leta 1914 eskalirala, čeprav so bili vodilni slovenski krogi v prvih vojnih tednih popolnoma patriotsko naravnani. Z obtožbami Slovencev kot srbofilov pa naj bi prišlo do masovnih nacionalnih spopadov. Citira hčerko župnika Mahnerta, Ingeborg Mahnert, ki v spominih piše, da je bila »aretacija slovenskih veleizdajalcev [...] domala vsakdanja podoba na cestah Maribora«. Med temi je bilo veliko število slovenskih duhovnikov, med katerimi imenuje župnika Martina Medveda iz Laporja, »ki je bil v prejšnjih letih znan nasprotnik Mahnerta in gibanja *Los von Rom*«, iz česar ni razvidno, če si je s tem prislužil aretacijo. Citira še *Marburger Zeitung*, ki je odgovornost za domnevne simpatije do Srbije in za panslavistično naravnost med Slovenci pripisal škofu Mihaelu Napotniku. Anton Korošec je leta 1914 glede aretacij pisal štajerskemu deželemu namestniku Manfredu grofu Claryju, kjer je predstavil protislovensko propagando kot nadaljevanje aktivnosti gibanja »Proč od Rima«. Trauner tokrat gibanje opredeli kot »evangeličansko usmerjeno gibanje za vstop v cerkev«, zato piše, da »Koroščeva domneva z današnjega vidika ni prepričljiva«, vendar takoj v nadaljevanju pove, da je članke proti slovenskim duhovnikom v *Marburger Zeitung* pisal Ernst Mravlag, prijatelj župnika Mahnerta in jasno nemško nacionalen protestant, ki je bil nekaj let tudi zastopnik skupnosti v župniji Maribor. Trauner sicer govori o domnevni krivdi slovenskih duhovnikov, pove tudi, da nobena preiskava ni pripeljala do obsodbe, vendar jasne besede zanje ne najdemo. Čeprav Trauner

v obširnem seznamu literature navaja številna dela zgodovinarja Janka Pleterskega, tukaj čudi, da je izpustil njegovo objavo *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917: poročili vojaške in vladne komisije* (1980),³ kjer je na strani 39 omenjeno tudi gibanje Proč od Rima. Pri aretacijah pa ni šlo le za vprašanje krivde/obsodbe, temveč za sramotennja, ki so jih aretirani doživljali. Prav tako ni upoštevana objava Filipa Čučka in Martina Molla *Duhovniki za rešetkami: poročila škofu o poletih 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikih* (2006),⁴ kjer je na strani 118 omenjeno srečanje na cesti aretiranega duhovnika Škofa z Ludvikom Mahnertom.

Nadaljuje se prikaz življenja župnije v času Jugoslavije, ko se je ta, tako kot pred vojno (Trauner meni, da ne popolnoma po pravici), definirala kot nemška. Župnik Mahnert se je leta 1917 odpovedal župniji, vendar je odšel šele spomladi leta 1919. Decembra leta 1918 je za 13 dni pristal v preiskovalnem zaporu, in sicer zaradi pridige na pogrebu evangeličanskega poročnika mariborskega Schutzwehra Emila Gugla. Pred sodno obravnavo 6. junija 1919 je pobegnil v Avstrijo. V odsotnosti je bil obsojen na dva meseca zapora in ni bil nikoli pomiloščen, tako da se v Maribor ni nikdar več vrnil. Kasneje je nastopil službo župnika v Innsbrucku. Leta 1919 je izdal zgodovinski roman ... *bis du am Boden liegst!* o reformaciji in protireformaciji v Mariboru. Poudarek je na protireformaciji, glavna misel pa, da je potrebna vztrajnost, s čimer je evangeličane in Nemce pozival k pogumu za vztrajanje. V romanu nikjer ne govori o slovenski reformaciji.

V vmesnem času sta v Mariboru delovala ptujski vikar Erich Winkelmann, ki se je leta 1919 umaknil, in Hubert Taferner, ki je nato prevzel vodenje župnije. Leta 1920 je bil za župnika izvoljen Johann Baron, ki je službo opravljal do leta 1945. Rojen je bil leta 1890 v Bački. Študiral je na luteranski akademiji v Prešovu, nato pa filozofijo v Budimpešti,

3 Janko Pleterski, ur., *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917: poročili vojaške in vladne komisije*, Viri 1 (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1980).

4 Filip Čuček in Martin Moll, ur., *Duhovniki za rešetkami: poročila škofu o poletih 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikih*, Viri 22 (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2006).

kjer je bil leta 1914 ordiniran in je nastopil službo vikarja. V letih 1925 do 1945 je bil senior nemške evangeličanske skupnosti v Sloveniji. Bil je tudi član Sinode in vsakoletnih cerkvenih dnevvov Nemške evangeličanske-krščanske cerkve AV v kraljevini Jugoslaviji.

Po prvi svetovni vojni se je evangeličanska cerkev v Sloveniji na novo organizirala. Junija 1919 je bil ustanovljen Seniorat nemških evangeličanskih skupnosti v Sloveniji, ki je obsegal župnije v Ljubljani, Celju in Mariboru, s sedežem v Celju, prvi senior pa je bil župnik v Celju Fritz May. Leta 1925 ga je nasledil župnik v Mariboru Johann Baron.

S protestantskim zakonom leta 1930, ki je Evangeličanski cerkvi priznaval popolno svobodo javnega izpovedovanja vere ter cerkveno zakonodajo in upravo, so se odnosi stabilizirali. Cerkev je bila opredeljena kot *Nemška evangeličanska cerkev*, člen 8 ji je zagotavljal verouk na vseh šolah v materinskem jeziku. Župnik Baron je leta 1929 prejel jugoslovansko državno odlikovanje »Orden Svetog Save« četrttega reda, May pa leta 1936 »Orden Svetog Save« tretjega reda. V Zagrebu so leta 1930 proslavljali 400-letnico augsburške veroizpovedi, leta 1933 pa z velikim slavljem v Zagrebu in Pančevu 450-letnico Luthrovega rojstva.

Peto poglavje obravnava zgodovino evangeličanske župnije v Mariboru po letu 1930. V začetku tridesetih je cerkveno življenje nazadovalo, nedeljska bogoslužja so bila obiskana le v 10 %, praznična v 20–50 %, na Božič se jih je udeležilo 28 % ljudi. Župnik Baron ga je skušal poživiti z izobraževalnim delom. Sam je leta 1934 predaval »o rasi in religiji«, žal avtor ne pove nič o vsebini. Po letu 1937 je bila vrsta predavanj o boljše-vizmu, kar pa ni bilo značilno le za mariborske protestante, temveč tudi v drugih predelih, na primer na Sedmograškem. Iz strahu pred to nevarnostjo z vzhoda pa so rastle simpatije do nemškega Rajha, ki se je kre-pil. Intenzivirano je bilo predvsem delo z mladino. Glede verouka v šolah, ki je bil lahko v nemščini, se je pojavljala težava, da so otroci vedno slabše znali nemško, slovenskih učiteljev za evangeličanski verouk pa ni bilo. Po oceni župnije je ta leta 1939 štela 1.100 članov v Mariboru ter okrog 500 v filialnih skupnostih: na Ptujju 140, v Šentilju 185 in v Radljah (Mahrenbergu) 176.

Po letu 1930 je seniorat v Sloveniji razvijal lastno usmerjenost v okviru Evangelikičanske cerkve v Jugoslaviji. Kot vodilni osebnosti seniorata v Sloveniji sta se uveljavila Gerhard May v Celju in Johann Baron v Mariboru. Delo sta si delila tako, da je bil Baron aktiven v »jugoslovanskih« zadevah, v Kulturbundu. Leta 1936 je bil zaupnik za Spodnjo Štajersko, leta 1939 pa je postal področni vodja za Spodnjo Štajersko. Gerhard May pa je bil aktiven v okviru Društva Gustav Adolf ter je skrbel za povezavo seniorata v Sloveniji z nemškim protestantizmom, ne pa s protestantizmom v Jugoslaviji.

Po *Anschlussu*, priključitvi Avstrije k Rajhu leta 1938, je gledanje na Nemce izven Rajha dobilo nove dimenzije. *Südostdeutsches Institut* v Gradcu je izdelal študijo z naslovom *Lebensfragen der Grenzbevölkerung* (*Življenska vprašanja obmejnega prebivalstva*), v kateri so zahtevali izselitev slovenskega življa iz Spodnje Štajerske. Politični koncept nemškega jugovzhoda je našel odgovarjajoč koncept v »*ljudskonemškem poslanstvu*« Evangelikičanske cerkve, ki ga je odločilno oblikoval evangličanski župnik v Celju Gerhard May. Slednji je izdelal teološki koncept, znan kot »*ljudskonemško poslanstvo cerkve*«: knjiga z naslovom *Die volksdeutsche Sendung der Kirche* je izšla leta 1934 v Göttingenu. Neki sudetski nemški duhovnik je menil, da je May prepričljivo pokazal, »kako zelo sta v južnoevropski diaspori boj za narodno skupnost (*Volksgemeinschaft*) in boj za vero medsebojno povezana«. Johann Baron pa je razlagal, »da sta povezanost narodnosti in vere kakor posoda in vsebina [...]; vera samo-protestantov (*Nur-Protestanten*) je brezosebna, brez barve, brez krvi in neprizemljena, dokler varuje vsebino brez posode«. Kot pove avtor, je po letu 1933 v Kulturbund vedno močnejše vdiral nacionalsocializem ter leta 1939 tudi prevladal. Za katoličane na Kočevskem pove, da so bili do zveze skeptični, medtem ko je bila aktivnost protestantov nadproportionalno velika. V nadaljevanju želi avtor Baronov angažma omiliti, saj da je »želel uresničiti le ideje nemškega manjšinskega poslanstva (*volksdeutsche Sendung*) Evangelikičanske cerkve«.

V podpoglavju (5.1.3) avtor govori o vprašanju nemškega karakterja župnije, kjer dokazuje, da v župniji niso bili samo Nemci, čeprav »slovenski delež evangličanski cerkvi ni uspel vtisniti lastnega pečata«.

Tako zavrača kot nekritično ugotovitev »mladega slovenskega zgodovinarja Boštjana Zajška«, da je bila evangeličanska župnija v Mariboru do leta 1945 popolnoma nemška. Avtor navede, da sta bila med 183 člani v Šentilju tudi dva Slovenca in da je bilo v Mariboru na osnovi štetja iz leta 1931 (obdelano in za notranjo rabo objavljeno leta 1943) 248 slovenskih evangeličanov. V medvojnem času so se nadaljevali tudi preseliti, leta 1938, po *Anschlussu*, je bilo to število največje, k protestantom je prestopilo 48 oseb.

Po Hitlerjevem prevzemu oblasti se je nacistična propaganda širila tudi v Sloveniji. Nationalsocialistični pučisti, ki so se po neuspelem puču 25. julija 1934 v Avstriji umaknili v Jugoslavijo, so bili deležni podpore spodnještajerskih evangeličanskih župnij. Avtor sicer zapiše, da bi – »čeprav je Baron pripadal vodilnemu odboru švabsko-nemškega Kulturbunda« – zaradi tega ne smeli precenjevati vpliva evangeličanov pri opredeljevanju za nacionalsocializem. Vendar simpatije za Hitlerja ilustrira s primerom, ko so leta 1938 za Hitlerjev rojstni dan izobesili zastavo s kljukastim križem na zvonik ptujske evangeličanske cerkve. Glede vloge Maya in Barona pa meni: »Evangeličanski duhovniki kot reprezentanti nemške manjšine na spodnjem Štajerskem so vedno bolj prevzemali vlogo nosilcev nacionalsocialistične propagande.«

V daljšem podpoglavju (5.2.2) se avtor posveča nemški okupaciji. Hitler se je odločil, da bo Jugoslavijo razbil vojaško in kot državo ter pri tem nastopil z »neizprosno trdoto«. Zasedbe naj ne bi v začetku prijazno sprejeli le Nemci, temveč tudi slovensko prebivalstvo. »Ljudje so očitno pričakovali, da bodo vzpostavljene razmere, kot so bile na Spodnjem Štajerskem v času avstro-ogrske monarhije«. Citira tudi Janka Pleterskega.⁵ Z odobravanjem pa posreduje Zajškovo ugotovitev, »Črna točka razvoja evangeličanske cerkve je bila povezava s Kulturbundom, ki se je podvrigel nacionalsocialistični politiki«, in dodaja, da te ugotovitve ne more spremeniti niti dejstvo, da je v Gradec pobegli Johann

5 Citira Pleterskega članek »Die Frage der nationalen Gleichberechtigung in Jugoslawien 1918–1941«, v *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941*, ur. Helmut Rumpler in Arnold Suppan, 155–70, tukaj 159 (Dunaj: Verlag für Geschichte und Politik; München: Oldenbourg, 1988).

Baron po drugi svetovni vojni pisal poročilo tamkajšnji deželni vladi, da nemška manjšina v Sloveniji v letih 1933–1941 ni bila posebno nacionalsocialistična.

Avtor opiše tudi delovanje Barona, ko je kot področni vodja Kulturbunda v Dravski banovini na jugoslovansko-avstrijski meji pozdravil šefa civilne uprave SS brigadirja dr. Siegfrieda Uiberreitherja. Na levi roki je nosil trak s kljukastim križem, objavljena je tudi fotografija tega dogodka. Baron je Uiberreitherja pozdravil še na velikem shodu v Mariboru: »Mi smo Nemci in svobodni! Triindvajset let smo prenašali norčevanje in posmeh ter stiskali zobe in nikoli prestali upati, da bo prišel dan osvoboditve. Zdaj je tu!« V nadaljevanju avtor prikaže izgon 90 % katoliških duhovnikov, 84 % inženirjev, dveh tretjin visokošolskih učiteljev, 45 % zdravnikov in lekarnarjev ter četratine pravnikov. O učiteljih sicer posebej ne piše, vendar pove, da je na okupirano področje že maja 1941 prišlo 1.200 mlajših učiteljic in učiteljev s Štajerske.

Kljub temu objektivnemu poročanju naj opozorim na težko razumljivo vrzel pri predstavljanju vpletenosti Johanna Barona takoj po nemškem napadu na Jugoslavijo. Avtor med literaturo namreč navaja tudi knjigo Dušana Bibra *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*. Biber v zvezi z Baronom na strani 264 piše: »V Mariboru so predsednik Kulturbunda v Sloveniji, senior Johann Baron, dr. Thalmann in Wiesthaler 7. aprila obiskali podžupana Žebota ter mu sporočili, da bo odgovarjal za sleherno žrtev med *volksdeutscherji* in da bodo za *vsakega ubitega Nemca ustrelili deset Slovencev*. Zahtevali so, naj se moštvo Kulturbunda dodeli mestni policiji. Na ukaz vodstva Kulturbunda so se številni mariborski Nemci zbrali pred poslopjem policije in vsak je prinesel s seboj orožje.« Če že ne drugega, razvidimo, da »neizprosna trdota« ni bila le Hitlerjeva napoved, temveč je pri grožnji z ustreliitvami Slovencev sodeloval tudi Baron, in to preden je nemška vojska prestopila državno mejo.

Baron se naj z nadaljevanjem zasedbenih ukrepov in nasiljem ne bi strinjal, kar je pismeno izrazil državi pisarni NSDAP v Berlinu. Najprej je bil predviden za namestnika vodje Štajerske domovinske zveze (*Steierischer Heimatbund*), organizacije, katere glavni namen je bil »regermanizacija Spodnje Štajerske«, vendar do imenovanja

ni prišlo in Baron se je umaknil iz politike. V župniji je opravljal delo naprej, predvsem je vodil bogoslužja (116 v Mariboru in 19 na Ptuju v letih 1941–42). Avtor poudarja, da pri protislovenski zasedbeni politiki Evangeličanska cerkev ni sodelovala in da je tudi Gerhard May po vojni zatrjeval, da je to, »kar so počeli z deželo in s Slovenci, neumnost in zločin«.

Glede ukrepov zasedbenih oblasti do katoliških duhovnikov zapiše, da Evangeličanske cerkve oblasti niso vključevale, vendar za razliko od slovenskih katoliških duhovnikov nobenega od duhovnikov niso zaprle. V nadaljevanju piše, da se je po poročanju Gerharda Maya Baron oddaljil od zasedbene politike in da je tudi sam postal opazovan s strani gestapa. Da pa hudih nasprotij ni moglo biti, potrjuje z dejstvom, da je bil May leta 1944 izvoljen za škofa Evangeličanske cerkve v Avstriji in da s strani NS-Reichsstatthalterei na Dunaju ni bilo nikakršnih političnih pomislekov.

Konec vojne je pomenil tudi konec župnije. Med vojnoma je župnija nasproti slovenskim vernikom delovala izključevalno in ne vključevalno, zato se ti tudi v tej situaciji niso identificirali z njo.

Johann Baron je uspel (ne pove, kdaj) z večjim delom nemških župljanov zbežati v Avstrijo. Leta 1947 so ga Angleži na zahtevo Jugoslavije sicer zaprli, vendar je bil na zahtevo nadškofov Canterburyja in Yorka, kakor tudi po prizadevanjih kasnejšega avstrijskega zveznega kanclerja Alfonza Gorbacha, izpuščen.

V 6. poglavju je opisana Evangeličanska cerkev v »komunistični Jugoslaviji«, v 7. poglavju pa čas v Republiki Sloveniji.

Če sklenem: Gre za obširen, deloma tudi podroben prikaz življenja in delovanja Evangeličanske župnije v Mariboru od leta 1862 dalje. Ker avtorju ne gre le za naštevande in opisovanje dejstev, temveč tudi za njihovo interpretacijo, se ob branju knjige postavljajo številna dodatna vprašanja. Ker gre za dogajanje na slovenskem etničnem področju, česar avtor v ničemer ne zanika, se postavi vprašanje, koliko je ta vidik v knjigi tudi upoštevan. Prav gotovo, da ne dovolj, saj v nacionalnih bojih

Slovenci niso imeli enakih izhodiščnih možnosti, kot so jih imeli Nemci, ki so bili v veliko boljšem položaju z vidika odnosa države do njih. V knjigi tudi nikjer ne zasledimo, da bi bili evangeličani v svoji nemški usmerjenosti videli perspektivo sožitja s Slovenci kot narodno skupnostjo. Razpleta po prvi svetovni vojni niso mogli predvideti ne Slovenci in ne Nemci. Prvotna slovenska usmerjenost do konca prve svetovne vojne ni bil državni panslavizem, ki bi segal preko meja Habsburške monarhije. Rešitve so iskali znotraj države, v Zedinjeni Sloveniji in nato v združitvi južnih Slovanov znotraj meja Avstr-Ogrske. Za to pa nemškega razumevanja ni bilo, prav tako kot pri Slovencih niso bile deležne razumevanja ideje o Veliki Nemčiji.

Ravno veliko število odprtih vprašanj daje knjigi dodatno perspektivo. Gre za delo, ki se po osrednji vsebini nanaša na slovenski prostor in ki s svojo osnovno vodilno temo/idejo - *nacionalnost-konfesija* - ta prostor prav tako bistveno zadeva. Zato si knjiga zasluži, da jo prevedemo v slovenščino. Pomanjkljivosti, ki jih čutimo na slovenski strani, bo avtor zagotovo dopolnil. Vsekakor gre za zgodovinski prikaz mariborske evangeličanske župnije in nenazadnje modernega protestantizma v slovenskem prostoru, ki ga zlepa ne bo preseglo drugo podobno delo. Knjiga pa si prav tako zasluži, da Slovenci ob njej organiziramo mednarodni znanstveni simpozij in tako nadaljujemo mednarodno diskusijo o obravnavanih vprašanjih.